

תקרובת ע"ז בשער פאות נכריות - שיח בתי מדרשות

כאשר לאחרונה עלתה שאילת פאות הנכריות משער הודו על שלזן מלכים, רבות בנות עשו זוי, והקריבו פאת ראשן אלילי כספס חהבם וגאותן על מזבח קידוש ה', ע"פ הוראת גדולי הרבנים שליט"א. וגם ע"פ דת יהודית עדיפה הפאה הסינטטית על הטבעית. יהא רעוא שבזכות זאת ה' ברחמינו יערה רוח טהרה מסרום, ויתחזקו גורי הצניעות, וישיב שכינתו לתוכנו בב"א. יחד עם זאת התעוררו בבתי מדרשים לברר וללבן סוגיות אלו שהתחזו זה כמה שנים, ואע"פ שהענין כבר הוכרע הלכה למעשה, מ"מ קוב"ה חדי בפלפולא דאורייתא. על כן אמרתי להעלות על הכתב נידונים שונים שנידונו בעניני ע"ז ואביזרייהו, וי"ר שעסק התורה זה לעומת זה יועיל להעביר גילולים מן הארץ, והאלילים כרות יכרתו...

הענין בקצרה: אלפים ורבות מגיעים ממרחק לבית ע"ז בהודו לגלח ראשם לשם הפסל הגדול הנמצא שם. התגלחת נעשית בבין סמוך לבית הפסל, ובמקומות מפחרים בעיר, ואח"כ הנהלת הע"ז אוספת את השער, ומוכרת אותו כמקור הכנסה לע"ן, ומשערות אלה מייצרים חלק נכבד של הפאות הנכריות הנמכרות בעולם. לפי הנשמע, הכומרים טוענים שענין התגלחת הוא להקריב ולהכניע האנכיות ושיא היופי לשם הפסל. לעומת זה פשוטי העם המתגלחים אומרים שבאים להגיש שערם כמנחה לשם הפסל. ובכן הנידון המרכזי הוא, האם יש בשערות האלו משום תקרובת ע"ז האסורה בהנאה, ואין לה-שום ביטול אפילו בידי גוי, ולא עוד אלא שתקרובת ע"ז תופסת דמיה ביד ישראל. הנידונים שלפנינו טובבים על עסק ביש הזה.

הדברים הבאים כתבתי ע"פ ידיעות שונות שאספתי ממקורות שונים ובפרט מעדות השליחים המיוחדים להודו, שנמסרה בב"ד של הגאון רבי נסים קרליץ שליט"א כפי התדפיס שהופץ. כמובן שייתכן שהחטרתי ידיעות חשובות, או קלטתי פרטים שאינם נכונים או מדויקים, ואודה לכל מי שיעמידני על האמת. ומ"ם כל צד קולא שבדבריי לא נאמר אלא כלימוד זכות על העבר, ולא למעשה.

גדרים שונים בע"ז: תקרובת, נוי, הקדש, מצוה או סגולה (כעין דרכי האמורי)

יסוד ע"ז הוא עבודת ה' ומצותיו, שנתעוררותו במשך הדורות ע"י כתיבתם¹, ע"כ כדרך להבין דרכי עבודתם הנחוצים לכירור נושא זה, השוויתו הבליתם לתות"ק ומנהיגיה להבדיל אלף אלפים הבדלות.

א. כמו להבדיל אצל תורתנו הקדושה, גם אצל ע"ז יש גדרים שונים של הנהגות. וכאשר אנו באים לברר חשש של תקרובת עבודה זרה, עלינו לחקור אם יש כאן: תקרובת, נוי, הקדש, "מצוה" או "סגולה" כעין דרכי האמורי. תקרובת, נוי והקדש יש להם זיקה ישירה לע"ז עצמה, ופרטיהם מבוארים בפוסקים (יו"ד סי' קלט): תקרובת אין לה ביטול, נוי יש לו ביטול ע"י גוי עובד ע"ז, ואין הקדש לע"ז ואפילו ביטול אינו צריך.

ויש "מצות", שאע"פ שהן מטכסיס הע"ז ודרכה בכך, אינן בכלל עצם עבודה זרה, ואין עליהן חיוב מיתה לא לישראל ולא לגוי - כגון המתגודד לע"ז (רמב"ם ע"ז פי"ב הי"ג וע"ש בכ"מ) או המביע תודה לע"ז². וכן האשה מותרת ללבוש בגדי כומרת כדי להינצל מהתעללות בה (ספר חסידים סי' תש"ב), ואע"פ שבגדים אלו חק לע"ז הם, אין על זה דין אביזרייהו דתיהרג ואל תעבור. וכן **הצוה להציל את הנפש** - **מצות העל"ז פטור** - **מצות הצדקה** שנתנים עבור העניים באמצע טכס תיפתלם לפני הע"ז פטור עליה, שמ"מ אינה אלא "מצות צדקה", ולא מצינו על זה איסור לפני עור בלוקח צדקה מן הגוי (עי' יו"ד סי' רנד) כדרך שיש במכשילו בדברי תקרובת ע"ז וכדומה (ביו"ד סי' קמח, קמא). וכן הנכנס לבית ע"ז להבין ולהורות, ומוכרז לשלוק נעליו, לא עבד ע"ז בזה, אע"פ שהוא חק קבוע לה³, וגם הגוי לא נהרג על זה. וכן שאר מנהגות הגוים לצורך עבודה זרה שנזכרו ברמב"ם פי"א ופי"ב, אע"פ שהם חק לע"ז, אינם עבודת עבודה זרה עצמה אלא הכשרי עבודה זרה ומנהגיהם וחוקותיהם, ורובם אין בהם חיוב מיתה. ולכן לא הזכירו אצל עבודה זרה כדרכה בפ"ג⁴.

ובענין סגולות ומנהגי הגוים וע"ז, עי' תוס' [ד"ה ואי חוקה היא והרישב"א] ע"ז יא ע"א ובסנהדרין נב ע"ב ד"ה אלא ובשור"ת הרשב"א ח"א סי' תיג⁵.

הגדרות תקרובת ע"ז

ב. העובד ע"ז חייב בשני אופנים: עבודה כעין עבודת פנים אע"פ שהיא שלא כדרך עבודת הע"ז, כגון זובח בהמה למרקוליס, שנלמדה מזובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו. ועובד כדרך אותה עבודה וזה אע"פ שהוא שלא כדרך פנים, כגון זורק אבן למרקוליס, ונלמדה מאיכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם (ע"ז נא ע"א).

אך מקרובת עבודה זרה אינה אלא מעין עבודת פנים (רש"י ע"ז נ' ע"ב; ר"ן על הרי"ף כג ע"א ד"ה וגסימין תו). לכן יש להבין כל יסוד מקרובת ע"ז על פי עבודת פנים להבדיל.

¹ ע"י רמב"ם הל' ע"ז פ"א: ק"ז ח' ע"א "הרא קבעם... והם קבעם לשם ע"ז": ע"ז סוף ה' ע"ב "מחוסר אבר אסור לב"ז": ע"י רש"י.

² על "ע"ז ו"א רש"י ד"ה משום הרווחה דכשהגוי מודה לע"ז בגרמת ישראל, עובר **הישראל** על לא ישמע על פיך - אך לא על לפני עור. והסעם מבואר בפריישה י"ד קמח סק"ח: שאין הגוי מזהר על הודאה לאליל אלא על הקרבה. ע"ש.

³ מיהו נראה שלכתחילה אסור לעשות כן, ע"י בתה"ד ט"י קצו, דמשמע לאסור להסיר כובעו משום כבוד הצלם.

⁴ ועי' בתוס' ע"ב ב' ע"א סוד"ה אסור [ונפסק ביו"ד קמח סי"ב]: כשבא הגוי ואומר הלויני מעות לשקרי שקורין אופור"ר [לשון תקרובת ודורון בצרפתית] שאין שום איסור כי מה שהם נותנים אותם לגלגלים ולכומרים אינו ממש לשם ע"ז אלא לצורך הנאתם, שהם אוכלים ושותים בו. עכ"ד ועי' הערה 22. ואע"פ שהגוי מחשיב מתן התקרבות כ"מצוה", אין בזה משום לפני עור. ובתוס' ורא"ש סנהדרין סג ע"כ שאין איסור לגוי לישבע בקדשים ובע"ז שלהם, ואין איסור לא ישמע על פיך כל זמן שאינו מזכיר בהדיא שם הע"ז. ובשו"ה משאת בנימין סי' פז: "גרים ישראלים מישאלים מלבושים ותכשיטים ביום תהיהם ולבושנים אותם בשעה שנכנסין לבית תפילותם ואחר כך מחזירים אותם אי שרי להשאיל להם ככה"ג מפני דרכי שלום אי לאו: תשובה. אע"ז דהגוי מתכוין לשבח וכבוד ע"ז. מ"מ כיון שאינו מלבוש ע"ז ונזהר ואלו תשמיש לה ואין חק ע"ז לעבדה בכך רק שע"י זה אינא קצת הידור וקבול לע"ז..." (ולכן מותר). והביאו בקיצור בכתוב יו"ד קמח מה"ש ג"פ סי"א.

⁵ ורבי יו"ל קנה בבדק היתר (כטור) החדש ובשכנה"ג הגב"ס, ודרכ"ת סק"י בשם רבינו ירוחם (נתיב יז חלק ה' דף קנח ע"ב טור א'): ומה שמשחקים ביום איד ידוע שלהם בתרגול שחופרים חפירה ומשיימן בה תרגול וחורקין לו אבנים ומי שאינו יכול להכותו פורע דבר ידוע אולי כי זה ענין התרגול מקדם מזמן האמורי והם עושים ואינם יודעים מה עושים מכל מקום אין כוונתם בזמן הזה בענין התרגול כלל לעבודה זרה כי אם לשחק על הבל לכן נראה לי שאין לחשוף בהם התרגול כלל למכור להם ואין חוששין בזה לא באדם ולא בלבן ולא בשחור. הרי שאין חוששים משום לפני עור כמנהג יום אידם זה.

1. הקרבה לע"ז היא טכס המבטא באמצעות התקרבות, את היחס של העובד, לאליל הנעבד ככח "עליון" השולט על התחתונים. והתקרבות היא סוג דורון ופיוס רצון האליל שנעשה כפולחן ועבודה⁶, ובדרך כבוד⁷ והערצה, שסגולתו להשיג תועלת מהאליל, או להביע חודה או הערכה אליו. לכן רועה צאן המאכיל לשה של המצרים כדרך כל המאכילים, וגנן המשקה לאשירה כדרך כל המשקה אילו, אין כאן ע"ז ולא תקרובתה - וכן נדבות לאליל כדרך צדקה [עי לקמו אות ז].
2. אין תקרובת אלא כשהע"ז "חפצה" בגוף התקרובת [באופן אישי], ולא כשמטרת הדורון היא אמצעי להשיג צרכי ע"ז (רשכ"א נא ע"ב ד"ה מתניתין). ולכן דורונות כסף ותכשיטים ושער לצורך מכירה⁸ אינם תקרובת - אף אם ניתנו כמתנה "אישית" לפסל.
3. וממילא עובד ע"ז שמשמש בחפץ לצורך טכס מטכסי הע"ז, אך אין עצם החפץ מוקד ומטרת הטכס [מקץ מלאכה שאין צריכה לגופה דשבת], אין בחפץ משום תקרובת ע"ז. ולכן הסך שמן לפסל שעבודתה בכך, אע"פ שחייב מיתה על ע"ז (כרמב"ם פ"ג ה"ו), השמן הנטף ממנו לא נעשה תקרובת ע"ז, ואפילו אם כוונת העובד לתת השמן הנוטף לע"ז למטרת תקרובת ע"ז בעתיד.

תגלחת השער: סיגוף וניוול עצמי לשם ע"ז או תקרובת ע"ז

- ג. הנה ראש הגהלת בית הע"ז בפרסומים שלהם מצוטט בהגדרת טכס התגלחת: "שהחלק היפה ביותר של גוף האדם הוא השער, ומעשה התגלחת הוא הקרבת האנוכיות להאליל. והוא מעשה רוחני יפהפיה לסלק מעצמו היופי הגשמי"⁹. כלומר תכלית התגלחת היא ביטול היופי והכנעה וניוול עצמי, ומעשה זה נעשה לשם האליל¹⁰. מכיון שהדברים נאמרו בהקשר לפרסום הע"ז שלהם, שאדברא הם מתגאים בה, אין סיבה לחשוש שכונתו לשקר, כדי להעלים העובדות שיש כאן תקרובת ע"ז - וכדי שלא לגרום להם הפסד. אע"כ עלינו לבחון הדברים מצד העובדות הידועות מסביב פולחנם.
- הנה מצד אחד יש להם סוגי פולחן שבהם הם מקריבים מיני מאכל לפסל, וכן מקטירים קטורת, ועושים שאר מיני פעולות של כיבוד שראויים לכבד בהם אדם ומלך בשר ודם. וכל פעולות אלו הם נעשים בבית הע"ז לפני הפסל. אך שער אין לו מקום להקרבה לפי דרך שאר הטכסים שלהם, שהרי אינו ראוי לאדם ליהנות בו, כי אם בצורת נוי על ראש בן-אדם, או בצורת קישוט וכדומה.
- מצד השני עניני תגלחת הם ידועים מדיני תורתנו הקדושה¹¹, ואף ממנהגים ותיקים כמו תגלחת אצל ציונו של רשכ"י במירון [שע"ת או"ח סי' תקל"א ט"ו]. ולהבדיל גם אצל עבודות זרות שונות¹², כגון אצל גלתי הנוצרים, ואף אצל ההינדואים עצמם, מצויים טכסי תגלחת שאין ספק שאין בהם שמץ של ענין תקרובת ע"ז, וכל תכליתם היא הגילוח כ"מצוה", או הכשר "מצוה" לחנך אותם לעבודה וכיוצא בזה. כמדומני שלא ידוע על שום טכס ע"ז של תקרובת שער ממש¹³ - כלומר שמביאים את השער לפני הפסל כעין הבאת ביכורים, או עושים עם השער כעין חנופה לפניו, או שורפים את השער בפניו.
- גם העובדא שמגלחים את הראש לגמרי, ולא משאירים שער קצר, מורה שהתכלית הוא הכיעור ולא הקרבת השער. ובפרט שהרי פעם היו זורקים השער לאשפה¹⁴, וא"כ זה מורה שאין התכלית השער עצמו אלא התגלחת והסרת השער מה"נדר". ואף שהיום שמים השער בכלי המיוחד המכונה הוגדי וכו', מ"מ לא נשתנה הכוונה, כי ההוגדי הוא קופה לתרומות "בדק הבית" [עי אות ה']. גם עצם העובדא שהכל נעשה שלא בפני הע"ז¹⁵ ממש שלא כדרך שאר הקרבתם¹⁶, מראה שאין כאן כוונה "קרבת אציל" [עי אות ה']. המגלחים אינם כומרים¹⁷ בגדי כבוד¹⁸. בנוסף ההינדואים יש להם "דיני" "טומאה" ו"טהרה" קפדניים, ושער קצוץ הוגדר אצלם

⁶ לא חשתחוה להם ולא תעבדם לא חשתחוה דרך עבודה (סנהדרין ט"א ע"ב; מכילתא דרשב"י שמות כ"ה) - וכן כל העבודות ע"ש ופשוט.

⁷ חינוך מצוה קיא. אך מרקוליס ופער יוצאים מן הכלל שעבודתם דרך כיוון - אך היא בבחינת "רצונם" זהו כבודם [עי' נב ע"ב גבי קלקלין].

⁸ כי לפי שטותם, הע"ז צריכה לכסף ושוה כסף כדי לשלם "תוביה".

⁹ וכפי עדות השלוחים המיוחדים, על בני המרכזי של התגלחת יש שלט גדול: "המקום למסירה תוך כדי הכנעה של שיער אדם לאליל...".

¹⁰ ואכן אצלם סיגופים ופרישות נחשבות למעלות גדולות ב"רוחניות". וכן יש שמתגללים על הארץ במסילות שמסביב הטעמפסל.

¹¹ כגון הלויים, מצורע, גזיר (בזיר מ' ע"א), ויפת תואר כדי לניולה (יבמות מח ע"א) ניוול גדול (רמב"ן דברים כא, יב).

¹² רמב"ם ע"ז פ"ב ה"א וה"ז; מתני' ע"ז ח' ע"א יום תגלחת זקנו וכלוריתו. ובדף כט ע"א: "כיון שהגיע לבלוריתו שומט את ידו".

¹³ במדרש הגדול שמות כ"ה על ולא תעבדם (מקורו במכילתא דרשב"י): "ולא תעבדם שלא יעבדו ע"ז כדרך עבודתה, כגון שיזרוק אבן למרקליס או יפעור

עצמו לפעור או יקריב שערו לכמוש... וכן הוא אומר איכה יעבדו". זהו מקור דברי הרמב"ם בספר המצות ל"ח א' - אלא שהעתיק "מעביר שערו לכמוש"

(גם במקור הערכי חיבות אלו מועתקות כלשה"ק). ולשון זו היינו לשון גילוח והסרת השער לשם כמוש (כלשון העברת שער בכל מקום בחז"ל כגון בניזיר

יה ע"א; מ' ע"א הנ"ל). ובשור"ט הרמב"ם מהדורת בלאו סי' תמה: מכואר שעבודת כמוש היתה נהוגה וידועה אצל הישמעאלים, שבמשוש עבודתו בפריעת

הראש ושלא ללבש בגד תפור. הרי בודאי לא במקרה שינה הרמב"ם בספר המצות מלשון חז"ל, והיינו משום שלשון הקרבה אפשר לטעות בה, ולכן נקט

לשון העברת שער, והיינו למטרת פריעת הראש לפני הע"ז. הרי גם אצל כמוש אין המטרה הקרבת השער אלא עצם התגלחת והסרת השער.

¹⁴ וכמדומני שער היום חלק משער האנשים גורק, כיון שהשוק לשער איש מוגבל, ומחירו זול.

¹⁵ פעם היו מתגלחים בחצר הע"ז, או משרבו המתגלחים, בנו בנין מיוחד במיתחם הע"ז לצורך התגלחת, וצורת פסל עליו בחצר בצד היציאה. וזהו שם

שם גם חדר פנימי עם פסל, אין מתגלחים בחדר ההוא. ואין פסלים או תמונות בכל חדרי הגילוח. גם יש חדרי גילוח מפחרים בעיר במרחק קילומטרים

מבית הע"ז - והם עם פסלים ומזבה קטורת לע"ז, ויש איזורים גילוח למרגלות הגבעה העולה לבית הע"ז, ששם אין שום סממני ע"ז בחצר הגילוח, ורק

בסמוך מבחוץ יש זוכן שמוכרים מוצרי תקרובת לע"ז כגון לבונה. בודאי אין כוונה מיוחדת במלונות שצריך דוקא תגלחת במקום פסל, אלא שריכוז כל

טכסי דת לחצר אחד מטעמי חסכון. אין שום טכס או פולחן או "תפילה" מצד המגלחים כדרך ההקרבות האמיתיות, אע"פ שרובם מהמתגלחים ממלמלים את

שם הע"ז או חושבים בלכם בשעת התגלחת - ואין זה כלום שהרי על עצם התגלחת מתאים להיות איזה נוסח "לשם פירוד הע"ז". וכן גם בטכס שמתגללים

על הארץ סביבות הטעמפסל הם ממלמלים שם הע"ז כל הזמן, אע"פ שאין זה אלא טכס הכנעה ולא הקרבה. גם העובדא שמייחסים קדושה לבנין המיוחד,

ושצריך להוריד הנעלים כדי להכנס לשם, אינו מוכיח כלום - כי אמנם המקום הוא מקום פסלים ותיפלה בחלק של הבנין - ובכל אופן התגלחת שייכת לדתם

גם אם ענינו רק סיגוף, ולכן יחדו לה מקום שם. הרי מתבאר שכל הענינים האלה אינם לעיכובא - וא"כ אין שום הוכחה על כוונת תקרובת ממש.

¹⁶ והרי יכולים שם פסל קטן שמקטרים אליו וכו'. וכרוך שבינתם מוגשמת ואין להם מושג של קרבן שלא בפניה.

¹⁷ אך לפי הנשמע, מקפידים שהמגלח יהיה מאמונתם. אך קשה לעמוד על המבחן בזה, שהרי בין כה אינם עושים מעשה הקרבה עם השער, ואילו לענין

מכירת השער בודאי לא יקפידו מי המגלח. ובכל אופן אינו מתימה שלכתחילה מחפשים בן אמונתם, כמו שהבדיל במירון יעדיפו לעשות חלאקה ע"י

יהודי ולא ע"י גוי. ובכל זאת אין במירון שמץ של כוונה של תקרובת לרשב"י ח"ו.

¹⁸ אף אם במיתחם בית הע"ז הספורים שהם שכירי הע"ז לובשים תלבושת מיוחדת, אך באזורי תגלחת המפורזים, יש ספרים שרק תחית בד פשוט הגור

למתניהם (ולפי ההוראות שלהם אסור להכנס לבוש ככה לטעמפסל - ובודאי קשה להאמין ש"מותר" להקריב ככה). ובכל אופן הספרים האלה יש להם

מעמד ירוד ומבוזה, והדיוקים מהיות הכומרים והמשרתים בבגדי "כוונה" שמטפלים בקרבתו ופולחנים האמיתיים.

כדבר טמא. ולכן הם רוחצים ב"מקוה" אחרי התגלחת¹⁹ כהכנה להכנס לפסל, ולא לפני התגלחת. ואילו החשיבו התגלחת לקרבן ממש להאליל, היו צריכים להיטהר [עכ"פ גם] לפני ההקרבה. אין לנו שום סיבה או הוכחה אם כן מלבד כוונת הניוול, שכוונתם היא גם להקריב השער²⁰ - שהרי ראינו שאין קפידא בכל ה"הידורים"²¹.

לשון כעין "תקרובת" בפי המתגלחים

ד. פשוטי העם המתגלחים מסבירים שכוונתם offering, sacrifice (תקרובת, דורון, מנחה וכדומה) לפסל. אך אין משמעות לשונות אלו ברורה. כבר בזמן בעלי התוספות²² השתמשו באותה לשון לתקרובת לבונה (incense offering) שהיא תקרובת ע"ז ממש, ולהדלקת נרות על המזבח לפני הע"ז (candle offering) שרק נסתפקו אם היא לכוונת תקרובת [ונסיבות נידון הנרות גרועה בהרבה מנידון דין (ע"ז לקמן אות ז)], ולמנתת יד (money offering) לכוונתם²³. ובפרסומי הע"ז, משתמשים באותה לשון גם לנדבות כסף וזהב תכשיטים ובגדים אע"פ שאינם אלא בגדר "בדק הבית", שאין בו דין תקרובת. ועוד לפי הגדרת ראש הע"ז הנ"ל, השער היינו היופי. אם נחליף לשון "הקרבת השער" שבפיהם ל"הקרבת היופי" (ביטוי זה שוה גם באנגלית וצרפתית וכו'), א"כ אין כאן משמעות תקרובת השער עצמו כלל - וכנסיף יש לפרשה כלשון דורון ל"בדק הבית" כנ"ל²⁴. והרי בפועל אין עושים מעשה תקרובת בשער כלל.

יתר על כן, אפילו אם היינו חוקרים אותם הטיב, ויאמרו שמתכוונים בלשונם כקרבן כמו שכתוב בתורה להבדיל, ושכן תרגום "קרבן" שבתורה בלשונם. אכתי אין ראיה לכוונתם, שהרי אין הלשונות והמושגים שווים²⁵. ואפשר שאצלם ענין קרבן הוא כולל גם סוגי דורון שאצל התורה הקדושה הם בגדר "בדק הבית" - ואפילו אם יש להם גם הגדרה של "בדק הבית" בנפרד, ייתכן שגם הוא שונה וגבולות "קרבן" ו"בדק הבית" אצלם שונים. השאלה היא האם מתכוונים אצלם לתקרובת לפי גודרי התורה, דהיינו שהוא נחשב בידי התורה כהקרבת קרבן בדין "הקרבה כדרכה" של הע"ז. לדוגמא, לו היו אומרים על אוכל שלהם בבית שלא בפני הע"ז, "הרי זה קרבן לאליל", ואח"כ אוכלים אותו שם בלי שום מעשה כלל - בודאי אין כאן שום תקרובת אפילו דרכם בכך. ונראה שאפילו חיוב מיתה אין משום איכה יעבדו - שאין כאן מעשה עבודה ופולחן כלל [שלא כניבד וריבץ לפניו כשורר עבודה בכך], אלא רק מעשה "מצות" ע"ז, ולשון קרבן בפיו אינו כלום כיון שאין כאן מעשה הקרבה כלל.

גם אם אמרו לשון קרבן ממש במובן קרבן לע"ז של התורה, אכתי קרבן במושגי התורה - שאינו מגיע לפני הע"ז כלל, הוא נשגב מבינת כל המתגלחים והמתגלחים²⁶, או עכ"פ רובא דרובא מהם [אפילו אם יש תקרובת באופן זה בגודרי התורה בנידון דין כמבואר לפנינו]. לפי הכנתם אין כזה דבר, וזה לא נקרא קרבן. אלא שבכל זאת חושבים להקריב קרבן, כי מדמים בנפשם שהשער מגיע באיזושהי דרך לאליל [עכ"פ באיזה אורח פלא ומסתורי כגון דרך כלי ה"הונדי" כולקמן אות ז']. והרי אין זה אלא דמיון מוטעה, שבפועל לו יבינו המציאות, אין כאן תקרובת כלל כיון שאינו מגיע אל האליל כלל. והרי זה כמקריב השער בבית הע"ז בחושך, ואינו יודע שכעת אין הפסל שם, שבפועל גם ה"מקריבים" האלה יבינו שלא נעשה תקרובת לפסל²⁷.

ולמעשה, נראה שכיון שגם דורות זהב וכסף ותכשיטים ובגדים נקראים ג"כ כפיהם באותן לשונות, ודברים אלו בודאי אינם ענין להקרבה בגודרי התורה, אלא כגובה לבדק הבית, א"כ שוב יש להבין כן גם בפי השער. ואמנם זה מתאים ללשון השלש הגדול על מקום התגלחת "המקום למסירה תוך כדי הכנעה של שיער האדם לאליל..." הרי נשתמשו בלשון מסירה ולא בלשון הקרבה, וברור ששימוש בלשונות כעין הקרבה לגבי השער נתחדשו רק אחרי שהתחילו לעשות מסחר עם השער, ולכן אחרי התגלחת מסרו גם את השער לצרכי האליל, ונקרא באותן לשונות בדומה לדורות כסף וכו' שכאמור אינם אלא "בדק הבית", ואינם מתחייבים למעשה התגלחת כלל. ומעשה התגלחת עצמה הינה מעשה הכנעה עצמית כנ"ל ואינה ענין להקרבה כלל.

¹⁹ והרמב"ם כבר העיר על מנהגי שטות אלו במורה נבוכים ח"ג פרק מז.

²⁰ ואין הוכחה ממה שבבנין הגדול ש"ע"י הע"ז מניחים השער בכל המכונה הונדי (huadi) שהוא כלי המיוחד להניח בתוכו מיני "תקרובת" (offerings) שונים כגון כסף ותכשיטים [ע"ז לקמן אות ז']. שהרי תשובתה בצידה, שאין כסף ותכשיטים לתקרובת אלא צרכי הע"ז (כנ"ל).

²¹ ומה שבאים ממרחק להתגלח דוקא בקרבת הפסל, אינו ראיה שכוונתם לתקרובת ממש. שהרי מצינו להבדיל שהנזיר מגלח פתח אהל מועד ונותן את השער תחת הדוד של השלמים (במדבר ו' ו' ע"ש ברש"י ונייר דף מה ע"ב ורמב"ם פ"ה מזירות) - ואין השער קרבן. וכן באים ממרחק לעשות חלאקה קרוב לציון הרשב"י. והמאירי על מתני' ע"ז ח' ע"א פירש יום תגלחת וקנו ובלוריתו, שמגלחו בבית ע"ז שלו [אע"פ שאין שם ענין של תקרובת], אלא "הנודדים" האלו באים להתגלח בקרבת מקום הפסל, ואחרי הרחיצה במים הטמאים, נכנסים להיראות לפני הפסל. כלומר: ראה, קיים נדרי לנחת רוחו, ולכן תקונו שהפסל ישיפע עליו טובה להבא. ואין ספק אילו שלחו שערם בדואר, בית הע"ז היה מוכן לשים השער בהונדי ולמכרו עם השאר.

²² ע"ז תוס' ע"ז ב' ע"א "הלויני מעות לשקרי שקורין אופרי" (offair) [ותוס' ר"ד ט' ע"ב ד"ה מצא בראשו מהדורא קמא ותליתא] ותוס' יד ע"ב ד"ה וחצב, ותוס' נ' ד"ה בעינן. שימוש לשון דומה נמשך עד היום כדוגמאות (באנגלית) שהבאתי בפנים. לשון זו משמשת גם לקרבות כמו קרבן עולה, מנחה, שלמים - וכן בדומה בצרפתית (offrande).

²³ ובע"ז סד ע"ב סה ע"א רב יהודה ורבא שדרו קורבנא. ופירש רש"י תשורה. וכן במקרא: "מלכי שבא ושבא אשכנז יקריבו" (תהלים ע"ג), ופירש המפרשים דהיינו הגשת דורון ומנחה למלך.

²⁴ וכך מתוארת התגלחת באחד הפרסומים: "Devotees vow and offer their hair to the 'lord' - a symbolic sacrifice of the ego". "המאמינים נודדים ומניחים (הלשון המסופקת הנ"ל) שערם לע"ז - הקרבה סמלית של האנוכיות".

²⁵ בלשון מקרא "כיבוס" משמש לשון ליבון, ולשון טבילה, אך אונקלוס מבחין ביניהם ומתרגם לשון טבילה "ריצטבע" (רש"י ויקרא יג, נח). ועוד דוגמא טובה לזה לשון "צאן" שבלשון הקודש כוללת כבשים ועזים, אך אין לשון פשוטה מקבילה הכוללת שניהם באנגלית, צרפתית, יידיש וכו'. ומשתמשים בלשון קרובה כתרגום כגון "sheep", "moutons", "שאף" (דהיינו כבשים דוקא) או "flocks", "troupeaux", "סטאדעס" (דהיינו עדרים). ו"צנועות" עצם תרגומו המילולי ללשונות אחרות הוא קשה כי אין מילה מקבילה ממש - אך לתרגם המושג והענין הוא בלתי אפשרי. וידוע ומפורסם המעשה עם הריב מסאטמאר ז"ל, שהילד ענה לו כי ב"עברית" אין (ביטוי כמו) "ערליכער איד".

²⁶ ע"ז הערה 16.

²⁷ במאמר שפורסם על נושא הפאות והתקרובת, נשאלה אחת מהמקריבות מפשוטי העם, האם ידעת שבפועל השער נמכר לעשות פאות. והשיבה שלא משנה לאיזה מקום הולך השער, הוא הולך גם לאליל. כלומר היא ודאי ידעת שתקרובת ע"ז צריכה ליצעות בפני הע"ז, אינה יודעת תשובה ברורה על השאלה המביכה, אלא שלדעתה מוכרח להיות שהשער מגיע לאליל (עכ"פ באיזה אורח פלא ומסתורי). גם בזה מגלה דעתה שאין תקרובת במה שהסתפרה עכשיו, אלא במה שמגיע השער לע"ז. והיא מבינה מעצמה שאם משום מה השער לא יגיע לאליל, אין כאן תקרובת.

בנידון דידן תקרובת שלא בפני ע"ז איננה מעשה תקרובת כלל

ה. מלבד מה שעושים התגלחת שלא בפניה, שזה מוכיח שאין כוונתם לתקרובת אמיתית כלל [וכמבאר כאן לפנינו שאין דרך תקרובת אלא לפני], עוד יש להוכיח שאפילו היתה כוונתם לתקרובת אמיתית, אין כאן תקרובת כיון שצורת תקרובת היא בפניה ממש²⁸ דוקא, ושלא בפניה אין כאן מעשה תקרובת כלל, שהרי בפועל לא נקרבה לפסל. וכ"כ הב"ח בריש סי' קלט: "ומה שכתב ותקרובתה משהביאו לפניו וכו', דכל שלא הביאו לפניו לא מיקריא תקרובת ע"ז...". ע"ש.

ואע"פ שבחדרי התגלחת יש כלי מיוחד שבו שמים השערות אחרי התגלחת, המכונה אצלם "הונדי" (hundi), ולכלי הזה מייחסים כחות אל-טבעיים, וכאילו הוא ידא אריכתא דהאליל. פשוט שהדמיון השוא שלהם לא מעלה ולא מוריד כיון שלמעשה אינם עובדים ל"הונדי" עצמו, ואינו שייך לפסל כלל²⁹ - ואדרבא הכלים האלו מונחים בפניות החדרים, ואין מתגלחים מולם ממש. הרי אין כאן תגלחת לפני הע"ז, וגם אין השערות מגיעים לע"ז כלל אלא ל"הונדי" - והוא רק קופה לתרומות ל"בדק הבית" כגון לכסף וזהב ותכשיטים. ומההונדי מוליכים השערות למיון, לעיבוד ולמכירה - ואינם מוכאים לפני הפסל כלל.

כאמור תקרובת עבודה זרה לא נאסרה אלא א"כ עשה תקרובת כעין פנים. ולכן שם תקרובת עבודה זרה חל מעיקרא דוקא על תקרובת שמקריבים לפניו דוגמת העבודה בבהמ"ק - וזה כולל שוחט שלא בפניה על מנת להקריב בפניה, שכבר בשחיטה חלה תחילת ההקריבה, כשם שחל פיגול על שחיטה על מנת להקריב חוץ לזמנו ומקומו. אבל שחיטת בהמה לשם ע"ז שלא על מנת להקריב ממש, איננה עיקר תקרובת ע"ז³⁰ [כדלקמן].

ובטור וש"ע יו"ד סי' קלט ס"ג: "תקרובת כל שכיוצא בו קרב על גבי מזבח כמו כל מיני מאכל, כגון בשר שמנים וסלתות מים ומלח, אבן [לשון חטור] עשה ממנו תקרובת ש' הניחו לפניו לשם תקרובת, נאסר מיד. אבל דבר שאין מקריבין ממנו בפנים, אינו נאסר אלא א"כ עשה ממנו כעין זביחה או כעין זריקה המשתבחת, והוא דרך לעבדה באותו דבר, אף על פי שאין דרך לעבדה בזה הענין. כיצד עבודה זרה שעובדים אותה שמקשקשים לפניו במקל ושיבר מקל לפניו נאסר, מפני ששכירת המקל דומה לזביחתה...". הנה מבאר בטור וש"ע שבין תקרובת של מיני מאכל הקריבים על המזבח בפנים, ובין שכירת מקל, תקרובת היא בפניה. וע"ש בביאור הגר"א סק"ג וסק"ד.

ובשו"ת הרשב"א חלק ד' סי' קפ: "בשר הנכנס לע"ז מותר והיוצא אסור, שאין דרכו לשחוט ולשבר אף בשלהן אלא בפניה או להכניס לפניו בתקרובת, בשעה שהכניסו לפניו מן הקלקליון, אלא במין שסתם מחשבתו בשעת שחיטה לע"ז. אבל בשכירת שאר דברים, אפילו [במקום] שלהם מותר, זולתי בשחיטה, שכן עבודה שלהם".

ובר"ן על הרי"ף (יפוס וילנא כג): "חוץ לקלקליון ליכא למיחש לתקרובת שאין מקריבין חוצה לה". וע"ש ברש"י וברש"י מד ע"ב (פעמים): אין זקודש לע"ז עד שיקריבנה לפניו בתקרובת. ובריתב"א לב ע"ב: והיוצא אסור. גרסינן בירושלמי והיוצא אסור כשהכניסו לקלקליון כו". ובסנהדרין ס"ב ע"א: "הנה, אבות: זיבות קיעור ניסוך והשתחואה. מהנה, תולדות: שבר מקל לפניו". הרי שלגבי האב זיבות, לא אמרו דוקא בפני הע"ז, ואילו לגבי התולדה דשכירת מקל הוסיף לפניו, דבעינן לפניו דוקא. ואם כן גם בסוגיין בע"ז, הרי שבר מקל בפניה דוקא. והסברא פשוטה, דאם אין מביאים את התקרובת בפניה, א"כ אין לה שחיטה לע"ז, ואין כאן תקרובת כלל, אע"פ שנעשה לשם הע"ז.

ואע"פ שלגבי שחיטה, קיי"ל שהשוחט לשם ע"ז נאסרה הבהמה משום תקרובת, אף שאינה בפני הע"ז. לא קושיא היא, דלא כל העבודות בחדא מחתא מחתינהו. והרי התוס' בחולין מ' ע"א ד"ה לפני ע"ז, כתבו לחלק דרבי יהודה בן בבא שסובר גבי יין נסך, שאין דרך לנסך אלא בפני הע"ז, מ"מ מודה שהדרך לשחוט שלא בפני הע"ז. והגע עצמך, לשיטת³¹ ששבר מקל בפניה נאסרת גם כשאין עבודתה בכך, הייתכן שלרבי אליעזר דסובר סתם שחיטת גוי לע"ז, אם כן לדבריו כל המקלות ושאר דברים שהגויים שוכרים ייאסרו משום תקרובת ע"ז. ישתקע הדבר ולא ייאמר, וכשו"ת הרשב"א הנ"ל. אלא בודאי דשאני שחיטה דאינה עיקר העבודה וכשרה בזר, ולולא האיסור דשחוט חוץ, גם בקדשי שמים היינו שוחטים חוץ לבית המקדש ומכניסים הבשר והדם למקדש לצורך זריקה והקטרה. ועוד שכן דרך רוב ע"ז לעבדה בכך כי נשתבשו עובדיהם מעבודת הקרבנות לשמים זבני נח, ולכך דעתם על תקרובת ע"ז גם שלא בפני ע"ז³². ויין נסך ענין מיוחד יש, שהיו אדוקים בו³³, ורגילים היו לשכשך ידיהם ביין לשם ע"ז אף שלא בפניה³⁴, ומצינו גם בחידושי הרשב"א ריש פרק רבי ישמעאל ד"ה ואיפשר, דמחלק בהדיא בין בצרן מתחילה לכך, דהוי תולדה דזביחה [כדלקמן בסמוך], לשחיטה. שבשחיטה אם שחטה שלא לשם ע"ז, והכניסה לע"ז אח"כ נאסרה משום תקרובת [ע"ג גם כד"ה יינוט ושמנים וסלתות] - ואילו פרכילי ענבים בעינן דוקא שבצרין לכך. ע"ש.

אלא דאכתי קשה, דבע"ז נא ע"א פריך ארב דבעי זריקה משתבחת, מדתנן גבי מצא בראש מרקוליס פרכילי ענבים ועטרות של שבלים, שהם אסורים משום תקרובת, ומתוך רבא אמר עולא, כגון שבצרין מתחלה לכך. ופירש רש"י: "שבצרין מתחלה לצורך ע"ז, ובבצירתו עבדה לע"ז דהוי כשבר מקל לפניו דדמי לזביחה". הרי להדיא שבצרין שלא לפניו ושבר מקל שחטה בפניה שנעשה תקרובת.

ונראה שלא קשה מיד. שהרי אמרינן בגמ' בהדיא כגון שבצרין מתחלה לכך, והיינו שבצרין בכונה תחלה להביא לפני הע"ז לשם תקרובת. ובענין זה שייך שפיר תקרובת ע"ז, אחרי שסוף סוף יקריבין לפניו. אך אם יבצור הפירות לשם תקרובת ע"ז, על מנת להבינם בשדה, בודאי לא שייך על זה שם תקרובת ע"ז. ועי' ברשב"א ד"ה פרכילי, דאין דרכן להביא מן הבצור אלא ממה

²⁸ ואע"פ שנעשה בבית הע"ז ממש - אך הוא חוץ לקלקליון, הוי שלא בפניה, כמבאר מהמובא לקמן.

²⁹ ופשוט שאינו דומה ל"רגלי מרקוליס" דירושלמי (עי' ריטב"א נ' ע"א סו"ה"ה כאן בתפיסה אחת).

³⁰ ובשבת הלוי ח"ב סי' נ' אות נ' כתב להוכיח דתרי מיני תקרובת ע"ז, תקרובת לפניו ותקרובת שלא לפניו - ותקרובת שלא לפניו אינה אסורה אלא בדרבנן. ע"ש.

³¹ כגון הראב"ד בהשגות לע"ז פ"ג ה"ה, הרי"ד והמאירי סוף נ' ע"ב.

³² ויראה דשחיטת הבהמה פ"ו ה"ח והחינוך (מצוה היא) היא שגם הת"ק מודה שאין הדרך לנסך שלא בפני הע"ז, אלא שאעפ"כ עיקר דמיון ההוצאה, ענין ענין חתם סופר חלק ז' מ"ב מ' (ע"ג) ד"ה ודבריו ד"ה ושבת הלוי ח"ב סי' נ'.

³³ היו כל עבודות הזרות השונות ומשונות שהיו בימיהם. "אליל היין" תפס מקום מיוחד ומכובד.

³⁴ עי' תוס' שבת יז ע"ב ד"ה על פתן [ושם צריך לתקן שלא בפני ע"ז] במקום [נכרי].

³⁵ ובנידון דידן, בודאי שאין תגלחת השער שלא בפניה נחשבת תקרובת ככצירת פרכילי ענבים, שהרי איננה ע"מ להביאה בפניה.

ועוד, רבינו ירוחם הולך בשיטת הרא"ש שדבר שאינו קרב על גבי מזבח נעשה תקרובת בשבירה, וכתב (בנתיב יו חלק ה' דף קנח ע"א): "וכל תקרובת ע"ז אין לה ביטול, ודוקא דבר אכילה שראוי לעשות ממנו כעין פנים, אבל אם אינו דבר אכילה יש לו ביטול"³⁷. וכ"כ הב"ח ביו"ד קלט ד"ה וה"ע ש"ט. וכן נראה שיטת הרמ"ד שהביאו בכסף משנה פ"ח סוף ה"ט ובריטב"א סוף ב"ע"א בשם הראב"ד [ועי' בשיירי כנה"ג י"ד קלט הגב"י סק"ג וצ"ע]. ולפי זה, מכירת השער לשם יצירת פאות הוי ביטול מעליא כיו"ד קלט סי"ב וקמו ס"ח בהג"ה]. ואפילו לשיטות דגם תשמישים וגוי אינם בטלים במכירה, נראה דבתקרובת כי האי שמוכרים כהדיא שלא לתקרובת ע"ז רצו, יהיה כמזבח בפרטש דחבלה (בהנחה אצל"ס ב"ד"ה אלא) ועוד תחליף עיבוד השער ואפילו הפאות הוי ביטול לשי"ט.

המגלחת היא לצורך הניווט, ולכן אין לראות בהגלחת זו לשבירת מקל - וא"כ אין כאן התקרבות לא תום ולא הכאה אלא פישוט המגלחת.

37 וְנִרְאָה דְּהוּרָה גַּם כְּוֹנֵנֶת הַחוּסִ' (ע"ב ד"ה בעינינו) וְהִרָא"ש שֶׁם שִׁכְבָּתָהּ: "...וּכְלֵי הַטּוֹבִים לִגְבִי מִזְבֵּחַ מִיִּהְרֹו תִקְרָבוּת ע"ז? לַעֲנִינוּ שֶׁאִי יוֹכֵלִין לִיבְטֹל וְהֵם
 כִּל הַיָּדִים מִשְׁמֹרֶת... (הַשְׂמִיעַ שִׁינְיֹוֹן לִיאֶסֶר גַּם אֵת אִשְׁרֵי הָאֶמֶל וְיֵצִי לִיאֶסֶר תִּתְקַרְבוּתָהּ, אֲבָיִי דְעִינִי יִיאֶסֶר כִּיאֶסֶר שִׁינְיֹוֹן נִי בְּרִיטִי: יִיאֶסֶר יִיאֶסֶר אִמְלִיט, וְיֵצִי
 מִבְּרִיחַ בְּחוּסִ' הָרָא"ש לֹב ע"ב ד"ה וְהִרְעָא אִסְרִי, וְעִינִי וְחַ קִּרְאוֹר פִּקְרִי הָרָא"ש וְהַמְדִּיכִי - אֲדָר וְיֵצִי בְּחוּסִ' חוּלָק, וְכַד בִּנְי ע"ב ד"ה כִּיּוֹן מִירְשֹׁו הַחוּסִ' שְׂכִלִים
 שְׂכֵל תִּקְרָבוּת ע"ז אִין לֵהֶם בְּיִטּוֹל - הַיִּמְנֹו כִּחִי", וְכֵן הִיא שִׁיטַּת הָרַמְבַּם"ש שֶׁבִּיאֶר אֲבוּתָהּ שְׂמֹאמָה פִּרְקֵי ה"ו. [אֲיֵן שֶׁמֶקוֹם חֲלֵק בִּין כְּלִים שֶׁנַּעֲשׂוּ מִבְּהֵמָה
 שֶׁהִקְדִּימָה אֹתָהּ לֵי ע"ז מִ'סִּימָה הַיִּרְעָא ע"ה ה"ה] שֶׁאֵין לֵהֶם בְּיִטּוֹל בִּין דְּהוּרָה חֲלֵק מִבְּהֵמָה פִּרְקֵי מַעֲשֵׂי, [אֲיֵין שֶׁאֵין מִבְּהֵמָה כִּיּוֹן שֶׁמֶקוֹם מִיִּהְרֹו עֵדָה דְּהוּרָה]

התם וגם בנידון דידן כוונתם לדורות לע"ז. ועד כאן לא פליג היש מי שאוסר אלא משום שהחשיב ההדלקה [שנעשה על ה"מזבה" שלהם או על ידו] כדרך תקרובת³⁸, אבל הכא בתגלחת שער שלא בפני הע"ז, אין טעם להחשיבה ככוונת תקרובת כלל וכן"ל. וכן בדף נא ע"ב ברשב"א (ד"ה ואותו ככרות) ורישב"א (ד"ה ולענין לחם אונים), מבואר שככרות לחם שנילושו לשם הע"ז, אע"פ שמשעת לישת נחשבת כמשתברת כזביחה ונאסרת אם כוונתם לתקרובת אמיתית, אך אם אין כוונתם אלא לדורות לע"ז, והוא הולך לגלגלים, אע"פ שמוניחים אותו לפני הע"ז³⁹ אלא שאח"כ נותנים אותו כפרס לכומריה, כי משלחן הע"ז קצו - אינן נאסרות. אלא דיש אוסרים אם מניחים הככרות לפנייה ממש וחושבים שמתרצה בהנחתה כמין קרבן. אבל בלאו הכי גם הם מודים. ועוד בר"ן בריש פירקין ד"ה גרסינן (הראשון) כתב: דבצירת פרכילי ענבים היא כזביחה כיון דבאים בפנים ככורים, אבל מקל שאינו בא בפנים, אם אין עובדיו אותה במקל לא היא שבירתו תולדה דזביחה. ושכן היא גם שיטת רש"י. וכן מבואר ברבינו חננאל בדף נא ע"ב, שפרכילי ענבים וכו' נחשבו קרבים בפנים מפני שקרבים כביכורים, ובאבני נזר יו"ד ס"ל קטז הוכיח שכן דעת הרמב"ם ע"ש [וכידוע שעל הרוב דרכו לפרש הגמ' כפי פירושי ר"ח]. והרי בנידון דידן אין שער בא בפנים ואין עבודתה בכך, וא"כ אין כאן תולדה דזביחה כלל. ואפילו לשיטת הראב"ד וסייעתיה דשבר מקל לפנייה חייב אפילו כשאין דרכה בכך, עכ"פ צריך שיכוון לשבור לשם תקרובת, ואי לאו כן אין על השבירה שם תולדת זביחה כלל. והמאירי בפירוש המשנה תירץ דאם בצרה מתחילה לכך בזה נעשה כעין בכורים, ואינו ענין לזביחה כלל. ע"ש.

גם אם כוונתם באמת להקריב השער כתקרובת, אין לראות את הגילוח שלהם כשבר מקל ובצירה. שהרי רק אם נתכוון לכך נחשב כמעשה שחיטה כמו שכתבו רש"י והרשב"א. רש"י כתב "ובצירתו עבד לע"ז", הרי שלא מדובר באופן שבמקרה אין דרך אחרת להביא הפירות בלי לתלוש - אלא שככוונה בצרן לשם תקרובת כעין קצירת העומר. וכ"כ הרשב"א בהדוא שכן היא לפי חוקיהם. אבל אם היה די להביא מפירות תלושים, אזי אין בצירתו חשובה למעשה שחיטה. ובנידון שלנו נראה שאין התגלחת אלא היכא תמצא להקריב השער, ואין מתכוונים בתגלחת עצמה למעשה זביחה והקרבה⁴⁰. ונראה שאם גילחו כבר את השער בעיר שלא ככוונה לתת אותו כדורון לפסל, ואח"כ שמעו על ענין הקרבה לפסל, לא היו נמנעים מפני זה מלקבל את השער. ואילו כוונתם בגילוחם הוא לשם ניוול עצמי וביטול היופי - א"כ אין זה ענין לתקרובת, שאין השער גושא התגלחת אלא חסרון השער, וא"כ התגלחת אינה נחשבת לתולדת שחיטה.

ועוד בודאי רובא דרובא של ה"מקריבים" האלה, לא יבינו שחק לע"ז [אפילו אם קיים חק כזה - ולפי הגלגלים אין חק כזה] הוא, שתגלחת השער היא כשחיטה לשם תקרובת השער לע"ז [ולא רק היכא תמצא של הורדת השער, ולא ענין התגלחת בפני עצמה בלי ענין ה"תקרובת"]. ובלי כוונה זאת לא נחשבה התגלחת כבצירה, ואין כאן תקרובת.

עוד פרטים בענין גדר התקרובת והבאת מקצת שער בפניה

ח. יש "מהדרים" להביא מקצת השער אחס בהופיעם לפני הפסל⁴¹. עד כמה שהספקתי לטמוע, נראה שאין כאן תקרובת כלל - דלא נעשה שם שום מעשה תקרובת. להביא לפני הפסל, ואע"פ שנותנים השער בכלי המיוחד ["המזבח"] בבית ע"ז גופא⁴², הכומרים אינם מקריבים השער אה"כ לפני הפסל ואינם עושים מעשה כדרך שאר התקרובות שלהם ואה"כ השער באקרובת⁴³ ככל שאר השער.

גם אם מניחים לפני הפסל, יש מחלוקת ראשונים אם לתקרובת די רק בהנחה לפניו, בלי לעשות מעשה להקריב כקצתו כעין קמיצה והקרבה [רא"ש פ"ד ס"א; טור וש"ע יו"ד קל"ט ס"ג]. ולראשונים שצריך מעשה [רישב"א נא ע"א ד"ה בשלמא ינות ושמינן: ר"ן על הר"ף על תמנ"ז ע"ב (כז)], אין כאן תקרובת כלל. ומדברי הרא"ש נראה, שבדבר שאינו קרב ע"ג המזבח, לא די בהנחה לבד להיחשב תקרובת [ושבו מצאתי כן בחזו"א יו"ד ס"ו נו סק"א], ולפ"ז בשער שרק הניחו לפניו אין כאן תקרובת כלל. ואם לא נמצא כלל אצלם תקרובת שער כלל מטעמים הנ"ל, שוב בודאי אין לראות את התגלחת שלא לפנייה כשבירת מקל, וכן"ל. ועוד כיון שלמעשה אין הכומרים עושים תקרובת עם השער כלל, אפילו נחשיב התגלחת כשבירת מקל, היא התקרובת שלא כדרכה דפניו ואינה נעשה תקרובת.

ונראה דאפילו לשיטות שמצריכים קומץ, וזוה נאסרו השירים, הני מילי כשמביאים הכל לפניו, ומקטירים מקצתו. אך כשמביאים רק המקצת לפני הפסל, אזי אין על השאר דין תקרובת כלל [וע"ז חזו"א ס"ו נו סק"ב סיד"ה יושר מקל - דלא דמי לשם סק"נ]. עכ"פ אם נכונים הדברים שכתבנו, אם כי רק המעט שער שהובא בפועל לפני הפסל יש בו חשש תקרובת, וא"כ יש לדון בשער הנקבה מבית הע"ז עצמה מדין כל דפריש. וכ"ש בכל העולם.

כוונת התקרובת תלויה על המגלח ולא על המתגלח

ט. גם אם כוונת המתגלחים על אמת שבאמת יקריב בפני הע"ז - יבזה לכאורה תיחשב תקרובת מפת הגלוח. אנפ"כ אין כאן תקריבת, שהכל הולך אחרי כוונת המגלח, בדומה לשוחט לגוי אע"פ שמכוון הגוי לע"ז, ששחיטתו כשרה (מתני' חולין דט ע"ב; יו"ד ס"ד ד"ס"ג⁴⁴). שאע"פ שכוונת הגוי לע"ז אין הולכים אלא אחר כוונת השוחט. והרי המגלחים ודאי יודעים האמת שאין השער בקרב כלל, ואינם מכוונים אלא לרווח הע"ז.

³⁸ באורחות חיים הלכות עבודה דה"ה ס"ו ל' כתבו "ויש מי שאוסר איין לעולם משום תקריבת. ויבזה לדבריו ביום שהביאה מרבץ וילדת מביאין לפנייה כל אחד ואחד בר של שעה". [נראה שכוונתו, שביום מ' ללדת וכו' ופ' ללדת נקבה, היולדות מנדבות נרות כקרב לע"ז].

³⁹ גם בחלקו הראשונים אם בהנחה גרידא לפני הע"ז נעשה תקרובת ע"ז [ע"ז אות ה' ד"ה גמ].

⁴⁰ ע"ז הערה י"ג.

⁴¹ לפי גביית העדות, נימוקם הוא "כדי להרגיש יותר קרוב לע"ז". לא נימקו כדי שירגישו שזהו תקרובת אמיתית דפסל כשיגיע לפניו כמין, וגם מביאים רק קצת משערים. וקרוב לומר שהעושים כן הם מהחליטים או מסורתיים שלהם שאינם יודעים שאין ראוי להביא השער "הטמא" לפניו ולפנים". ולכן נראה שאפילו היינו מחשיבים אינו שער כתקרובת, אך אין זה עושה ממנו דבר שדרכו להקריב לפני הע"ז לגבי שאר המתגלחים.

⁴² לפי הר"ש, אין מניחים אותו כ"הונל" דרך כבוד והערצה כביכורים, אלא כנותן נעוה בקופת צדקה, שאינה צריכה הקרבה אע"פ שנעשה בפני הע"ז.

⁴³ יכן כתבו תלמידי הביטוי וזהו המאירי על תמנ"ז נא ע"ב גמ' מעות, שזה מחשב זה עובד לא אמרינו.

יאה לפי השערה הדשה ס' ד' סט"ו דגבי השוטה דע"ז לא אמרנון מסייע אין בו ממש. דמשמעות ברש"י, היא נאסרה במעשה כל דהו דע"ז (כבי"ח ס' כח פ"ח ויש"ר), נראה דהיינו דוקא במידה דשנים שיתחייב, דע"כ יש שם מעשה כדשמו בפירו' של השוטה, אבל לא במסיוע דידן שאינו עושה כלום במעשה התגלות עצמי אלא רק מתגל על הגלגלה. ועד כה לא אמר הש"ח⁴⁴. ועוד נראה דאפילו לחט"ז (י"ז ס' חצ סק"א) וחכ"ס צ"ב (ס' זב) דאיסורים במסיוע⁴⁵, היינו דנחשבים כמשמחתה במעשה השוטה, אך מכל מקום כיון שאינו עושה שום דבר בפועל בעצמו, אין כאן מעשה עצמו, אלא שיתק וטפל לחברו וכל מעשהו מתוהם אלו, וא"כ כל מהשכחו לא מעלה ולא מירידה, ובכל אופן הפוסקים [ע"ז מ"א ריש ס' שם י"ב סק"ג] נלטו שהעיקר להלכה שמסיוע אין בו ממש.

יעוד נראה דסתמא דמילתא, דביניה המתגלחים היא על דעת הכימרים, ובה שמדמים בנפשם שהוא עניי של תקרובת דא מעלה ולא מוריד⁴⁶, והיו כעין כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, יסתמא לשמה דקדשים בריש זבחים, ולא איכפת לן מה שמדמה עם הארץ בלבד. ועוד נראה שדון "איבה ועבדו" תלוי על הכימרים בחזקו ע"ז שלהם [כלשון הרשב"א נא ע"ב ד"ז מהני מצא בדאשון], ואינו תלוי על פשיטא העם שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם בטיב הע"ז, וכן משמע ברמב"ם ע"ז פ"ב ה"ב, וכי ראיתי באגרות משה י"ד ה"ב ס' קא שהסנהדרין למדו מספרי עובדי עבודה זרה, ולא מהעובדים עצמם, הרי שעל כרחק דנו דרך עבודתם ע"פ דעת חכמיהם⁴⁷. יא"כ אע"פ שפשוטי העם לאלפים ורבבות הושכים בדעתם להקריב שערם, הרי שלא כדרכה ולא חל שם תקרובת עליו.

האם תקרובת ע"ז אסורה מדאורייתא או מדרבנן ובאיזה אופנים

י. יש לחקור אם תקרובת ע"ז היא אסורה מדאורייתא או מדרבנן: 1 בכללות, 2 באכילה או בהנאה. 3 באוכלין או אפילו שאר חפצים⁴⁸. 4 בפניה או אפילו שלא בפניה. ע"ז מנחת חינוך מציה חכ"ס אות ד' (ע"ז זכ), ושד"י חמד כללים מערכת ח' (פרק ה' ע"ז פנ) (כלל בת, ובסמ"ג ל"ח סמח ומה בראשם מוסח דתקרובת ע"ז אינה אסורה מדאורייתא אלא באכילה - ע"ז חוס' ב"ק ע"ב ע"ב ד"ה דאין אבל להרמב"ם והרמב"ן (לאו לצד) אסורה בהנאה מדאורייתא, וע"ז ריטב"א ע"ז לב ע"ב ד"ה מגי רבני יהודה הוא, וע"ז באורך בשער המלך פ"ה ה"א מאישיות, וע"ז בשבט הלוי ח"ב ס' ב' אות ג' דתרי מינו תקרובת ע"ז. תקרובת לפניה התקרובת שלא לפניה - ותקרובת שלא לפניה אסורה רק מדרבנן.

אם תקרובת ע"ז רק מדרבנן אינה בטלה, או אפילו מדאורייתא

יא. בע"ז נב ע"א איבעיא ר' יוחנן אם מועיל ביטול תקרובת ע"ז של אוכלין לגבי טומאה [ע"ז ש]. והנה אם תקרובת ע"ז שביטלה אינה בטלה מדאורייתא, מהיכא תיתי להסתפק כלל אם ביטול התקרובת, שחז"ל תקנו שטימאה שלהם תתבטל, יעוד איך פשיטא ליה דבכללים [של תקרובת לטימא תמי' והרמב"ם שאר אבות הטימאה פ"ו ה"ן] הביטול מהנה לבטל הטימאה - והרי אין הביטול עושה כלום, אך אם הביטול מהני מדאורייתא, אך מדרבנן גזרו שלא תתבטל, אזי י"ל דעל התקרובת דנסתלקה מינה האיסור דאורייתא הקילו בטומאה דרבנן שלהם, [דגב בשאר דמי טומאת ע"ז הקילו], ועוד דבצד השני דהספק קאמר: או דלמא איסור דאורייתא לא בטיל טומאה דרבנן בטיל, ופירושיו כיון שאיסור התקרובת הוא דאורייתא לכו אינו בטל משא"כ טומאת התקרובת שהוא מדרבנן בטלה, ונראה דר"ל דכיון שאיסור התקרובת הוא דאורייתא, לכו לא רצו חכמים להקל לחומר ביטולה, ונשאר איסור התקרובת מדבריהם [דיש לחוש שע"ז התקרובת יבוא להתקרב לע"ז כלשון הפסוק וקרא לך ואמלת מזבחך יכו' - משא"כ הע"ז עצמה דיומא למחש מח], משא"כ טומאה דרבנן יש לומר דהקילו, הרי לכאורה מכאן ראיה אלימא דתקרובת ע"ז בטלה מדאורייתא [ע"ז בקובץ על הרמב"ם יבום ע"ה ח"כ דאפי' שאין לה ביטול עולמית רק מדרבנן, אפ"ה אין חילצים בה], וא"כ כיון שמוכרים השער ושאר מעשי ביטול, כזה נתבטל איסור התקרובת דאורייתא, אך מחוס' הרא"ש לב ע"א ד"ה היוצא מוכח דהולפית דאינה בטלה היא דאורייתא, ע"ז יצ"ע⁴⁹. ש"ב ראיתי בחידושי הר"ן והרמב"ן (השלם) בשם הראב"ד, דשאילת הגב' היא באופן שביטל הגוי את הע"ז, ואז נתבטלו גם משמשיה, ושאילת הגב' כיון שהיעדר הביטול בכללות, הועיל גם לבטל הטימאה או לא, אך אינו ביטול רק התקרובת לבד ביטולו הוי כמאן דליתא, ופשיטא שאינו מועיל לבטל הטימאה, הרי לפ"ז נראה שדעת הראב"ד שתקרובת אינה בטילה כלל, ושאר הראשונים שפירשים דבעיא כפשיטא בביטול התקרובת עצמה, לכאורה יסברו שהביטול מועיל מדאורייתא [כי בלא"ה אין הביטול כלום בטענת הראב"ד] אך לא מדרבנן, וע"ז עוד ברא"ש ס' קב יבת"עפות ראם שם.

ועי'ב ראיתי בדף סד ע"א גבי דמי ע"ז ביד גוי מתירים, דמועיל ביטול ליון נטך ביד גוי, והקשו הראשונים הא לא מועיל ביטול לתקרובת, ובפשיטא יש לתרץ דכיון דמדאורייתא בטל, א"כ כל זמן שהוא ביד גוי אינו שייך איסור דרבנן, ולכן משמכר אותו אין דמינו נתפסים כדמי ע"ז, אך כיון שהראשונים לא תירצו כן, אלא דמיידי בסתם יין וכו', משמע דס"ל דתקרובת גם מדאורייתא אינה בטלה, וכן נראה מדברי הרמב"ן בהשגותיו ללאו פ'צד כשהביא מימרא דרב גידל ע"ז, ויש עוד לפלפל ואכמ"ל...

⁴⁴ וע"ז עוד במאירו נד ע"א ד"ה מעשה (ע"ז 200) שלרוב המפרשים בשחיטה כלשהו לא נאמר בהנאה אלא באכילה, וע"ז גם ברי"ן על הרי"ף הובין דה"ז (ריש ח' ע"ב ד"ה גרסינו בגמ').

⁴⁵ ידשת לוי על דבריהם, הרי כו"ל דהרמב"ם עידם תעבור ואל תהרג (י"ד לנו ס"א ב"מ"ה אחרון ע"פ סנהדרין עד ע"ב), ופי' גרסא מעשה האשה ממסיוע, וע"ז אגרות משה י"ח ח"א ס' ע"ז, וע"ז, אך להרמב"ם דע"ז פ"ב ח"א מהיב על מסיוע [ע"ז ב"מ], י"ל דלא ס"ל תירוצו דהרמב"ם ע"ז דהסס סבא כמ"ל חכ"מ ביסודו התורה פ"ה ח"א וכו"ש בהדיו באגרת השמד בפוסקא המיו הראשון, אך ע"ז מב"ס קב ע"א דאיתו לא קעבדא מעשה ע"ז ויבחרים.

⁴⁶ דעת כעין זה פשוטו בפירוש הש"ל של הרמב"ם ריש חולין, שעובדו ע"ז שכל מעשיהם אינם אלא מעשי אבותיהם בידיהם, ואינם מקיאים בניהם ע"ז, אינם עובדי ע"ז ממש, ואין שחיטתם לשם ע"ז אסורה בהנאה, ע"ז ש.

⁴⁷ בריא"א דהכומים עצמם שישו את חזקיהם שלא סבדרי ספריהם, וכן ניתנים למעשה, אין הולכים ע"פ החוקים ההדשים, ועל כיונתי כאן הוא שדא הילכים ע"פ השיבויים "עמי הארץ" נגד חזקי כהניהם הנהיגים עכשיו למעשה.

⁴⁸ ע"ז במצוות בהערה ד.

⁴⁹ יאע"ז דתקרובת ע"ז אינה בטילה לעולם, ולפינו מהקישא דיוצגדו לבעל פוער ויאכלו זבחי מתים, מה דאין לו בטילה לעולם את תקרובת ע"ז אין דא בטילה לעולם (ע"ז נ). י"ל דהרא"א אסמכתא בעלמא כמ"ש רש"י שם ב"ה אבל טימאה, ע"ז בחוס' הרא"ש שם.

ואף לפי השנייה הדושה סי' ד' סעי' רגבי השותף לע"ז לא אמרנו מסייע אין בו ממש, דבשחיטת בחמה, היא נאסרה במעשה כל דבר לע"ז (כח"כ סי' ס"ח בש"ד), נראה דהיינו דיקא בנדרון דידה דשנים שותפים, דעכ"פ י"ט שם מעשה כלשהו בפועל י"ל השותף, אבל לא במסייע דידן שאינו עושה כלום במעשה התגלחת עצמו אלא רק מקיל על התגלחת, ועל כגון זה לא אמר השם"ה⁴⁵. ועוד נראה דאפילו להט"ז (י"ד סי' קצ"ח סק"א) וחכם צבי (סי' נב) דאוסרים במסייע⁴⁶, היינו דנחשבים כמשתתף במעשה העושה, אך מכל מקום כיון שאינו עושה שום דבר בפועל בעצמו, אין כאן מעשה עצמו, אלא שיתף וטפל לחברו וכל מעשהו מתייחס אליו, וא"כ כל מחשבתו לא מעלה ילא מורידה, ובכל אופן הפוסקים [ע"י מ"א ריש סי' שם י"ב סק"ג] נקטו שהעיקר להלכה שמיסייע אין בו ממש.

יעוד נראה דסתמא דמילתא, דמונות המתגלחים הוא על דעת הכימורים, ומה שמדמים בנפשם שהוא עניי של הקרובות לא מעלה ילא מוריד⁴⁶. והיו בעין כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, יסתמא לשמה דקדושים בריש דבחים, דלא איכפת לן מה שמדמה עם הארץ בלבד. ועוד נראה שד"ן "איכה יעבדו" תלוי על הכימורים בחוקי ע"ז שלהם [כלשוו הרשב"א נא ע"ב ד"ד מתני' מצא בראשון], ואינו תלוי על פשוטי העם שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם בטיב הע"ז, וכן משמע ברמב"ם ע"ז פ"ב ה"ב, וכן ראיתי באגרות משה יו"ד ה"ב סי' ק"א שהסנהדרין למדו מספרי עובדי עבודה זרה, ולא מהעובדים עצמם. הרי שעל כרחק דנו דרך עבודתם ע"פ דעת חכמיהם⁴⁷, וא"כ אע"פ שפשוטי העם לאלפים ורבבות חושבים בדעתם להקריב שערים, הוי שדא כדרכת ולא חל שם תקרובת עליה.

האם תקרובת ע"ז אסורה מדאורייתא או מדרבנן ובאיזה אופנים

י. יש לחקור אם תקרובת ע"ז היא אסורה מדאורייתא או מדרבנן: 1 בכללות, 2 באכילה או בהנאה, 3 באוכלין או אפילו שאר חפצים⁴⁸, 4 בפניה או אפילו שלא בפניה, ע"י מנחה חינוך מציה חטט אות ד' (עמ' סס), ושדו חמד כללים מערכת חת' (כרך ה' עמ' קנ"ג) כלל בת, ובסמ"ג ל"ה כמח ומה בראשם מוכה התקרובת ע"ז אינה אסורה מדאורייתא אלא באכילה - ע"י חוס' ב"ק עם ע"ב ד"ה דאין אבל להחמ"ם והרמב"ן (לאו קצד) אסורה בהנאה מדאורייתא. וע"י ריטב"א ע"ז לב ע"ב ד"ה מני רבי יהודה היא. וע"י באורח בשע"י המלך פ"ה ה"א מאישות. וע"י בשבט הלוי ח"ב סי' נ' אות ג' דתרי מיני תקרובת ע"ז. תקרובת לפניה ותקרובת שלא לפניה - ותקרובת שלא לפניה אסורה רק מדרבנן.

אם תקרובת ע"ז רק מדרבנן אינה בטלה, או אפילו מדאורייתא

לא, בע"ז נב ע"א איבעיא ד' יוחנן אם מועיל ביטול תקרובת ע"ז של אוכלין לגבי טומאה [ע"ט]. והנה אם תקרובת ע"ז שביטלה אינה בטלה מדאורייתא, מהיכא תיתי להסתפק כלל אם ביטול התקרובת, שהע"ז תקנו שטימאה שלהם תבטל, ועוד איך פשיטא ליה דבכלים [של תקרובת לשיטת החס' והרמב"ם שאר אבות הטומאה פ"ו ה"ז] הביטול מהנה לבטל הטימאה - והרי אין הביטול עושה כלום. אך אם הביטול מהני מדאורייתא, אך מדרבנן גזרו שלא תבטל, אזי י"ל דעל תקרובת דנסתלקה מינה האיסור דאורייתא הקילו בטומאה דרבנן שלהם, [דגם בשאר דני טומאת ע"ז הקילו]. ועוד דכצד השני דהספק קאמר: או דלמא איסור דאורייתא לא בטיל שטימאה דרבנן בטיל, ופירושיו כיון שאיסור התקרובת הוא דאורייתא לכו אינו בטל משא"כ טומאת התקרובת שהוא מדרבנן בטלה, ונראה דר"ל דכיון שאיסור התקרובת הוא דאורייתא, לכו לא רצו חכמים להקל להחיות ביטולה, וגשאר איסור התקרובת מדבריהם [ד"ש לחוש שע"י התקרובת יבוא להתקרב לע"ז כלשון הפסוק וקרא לך ואכלת מבשרו וכו' - משא"כ הע"ז עצמה דלמא למחוש לה], משא"כ טומאה דרבנן יש לומר דהקילו, הרי לכאורה מכאן ראיה אלימא דתקרובת ע"ז בטלה מדאורייתא [וע"י בקובץ על הרמב"ם יבום פ"ה ה"ב דאפי' שאין לה ביטול עולמית רק מדרבנן, אפ"ה אין חילציה בה], וא"כ כיון שמוכרים השע"ר ושאר מעשי ביטול בזה תבטל איסור תקרובת דאורייתא, אך מחוס' הרא"ש לב ע"ז ד"ה הוציא מוכה דחילפותא דאינה בטלה היא דאורייתא. ע"ש י"ב ע"ז⁴⁹. שוב ראיתי בחידושי הר"ן והרמב"ן (הטלם) בשם הראש"ד, דשאלת הגא' היא באופן שביטול הגוי את הע"ז, ואז תבטלו גם משמשיה, ושאלת הגמ' כיון שהע"ז הביטול בכללות, הועיל גם לבטל הטימאה או לא, אך אילו ביטל רק התקרובת לבד ביטולי הוי כמאן דליחא, ופשיטא שאינו מועיל לבטל הטימאה, הרי לפ"ז נראה שדעת הראב"ד שהתקרובת אינה בטילה כלל, ושאר הראשונים שפירשים הבעיא כפשיטא בביטול התקרובת עצמה, לכאורה יסברו שהביטול מועיל מדאורייתא [כי בלא"ה אין דביוש כלים בטענת הראב"ד] אך לא מדרבנן. וע"י עוד ביראים סי' קב ובת"עפות ראם שם.

ושוב ראיתי בדף סד ע"א גבי דמי ע"ז ביד גוי מותרים, המועיל ביטול לין נסך ביד גוי, והקשו הראשונים הא לא מועיל ביטול לתקרובת, ובפשיטות יש לתרץ דכיון דמראורייתא בטל, א"כ כל זמן שהוא ביד גוי אינו שייך איסור דרבנן, ולכן משמכר אותו אין דביו מתפסית כדמי ע"ז, אך כיון שהראשונים לא תירצו כן, אלא דמירי בסתם יין וכו', משמע דס"ל דתקרובת גם מדאורייתא אינה בטלה, וכן נראה מדברי הרמב"ן בהשגותיו ללאו קצד כשהביא מימרא דרב גידל ע"ש, ויש עוד לפלפל ואכמ"ל.

⁴⁵ וע"י עוד במאורי נד ע"א ד"ה מצעה (עמ' 200) שלרוב המפרשים בשחיטת כלשהו לא נאסר בהנאה אלא באכילה, וע"י גם בר"ן על היר"ף חולק דה"ל (ריש ח' ע"ב ד"ה גרסינו בגמ').

⁴⁶ יעשה לי על דבריהם, הרי קי"ל דקרקע עולם תעבור ואל תיהרג (י"ד קנ"ו ס"א בהג"ה אחרון ע"פ סנהדרין עז ע"ב), ומי גרועא מעשה האשה ממסייע, ועל אגרות משה יו"ד ה"א סי' עז, וע"ש, אך להחמ"ם דע"ז פ"ב ה"א ד"א כה"ב על מסייע [ע"ש בס"מ], י"ל דלא ס"ל תירוצ דקרקע עולם דפסק סרבא כמ"ש הכ"מ ביסודי התורה פ"ה ד"א וכו' שבהריא באגרת השמד בסימקא המין הראשון, אך ע"ש מב"ק גב ע"א דאיהו לא קעבדא מנישה ע"ש ויבתוס'.

⁴⁷ קצת כעין זה מצוי בפירוש המש' על הראב"ם ריש חולין, שנומדי ע"ז שכל מעשיהם אינם אלא מעשי אבותיהם בדיניהם, ואינם בקיאים בטיב ע"ז, אינם עובדי ע"ז ממש, ואין שהותם לשם ע"ז אסורה בהנאה ע"ש.

⁴⁸ ביחא אם הכימורים עצמם שיעו את חוליהם שלא סבירי ספריהם, וכן ביהדים לאעשה, אי חוליהם ע"פ חוקים ההדשים, וכל ביהדי כאן הוא שדא חוליהם ע"פ העובדים "עמי הארץ" נה חוקי הכימורים הנחוצים עכשיו למעשה.

⁴⁹ ע"י במצויין בהערה 37.

⁵⁰ ואע"פ דתקרובת ע"ז אינה בטילה לעולם, יליפין פקישא דיועמדי לבעל פטור ויאכלו וכו' מתיב, מה מת אין לו בטילה לעולם אף תקרובת ע"ז אין לה בטילה לעולם (ע"ז ג). י"ל דקרא אסמכתא בעלמא כמ"ש רש"י עם ב"ד"ה אבל טומאת, ע"י במלך הרא"ש שם.